

STEEN- GOED

My Heeren
De Heeren Welvingh & Zwarte
Dyke Fabriekeers in Zyde Stoffen
op de Oude Graagt
1791 Utrecht

28 Juny 1791 p. 1000

*Geschiedenis aan een
zijden draadje*

Onderzoek en tekst: W. Zwanikken

Lay-out en uitgavebegeleiding: S.J. den Daas

Druk: Drukkerij van Mechelen BV

ISSN: 1383-0279

Illustratieverantwoording:

- pagina 13: Het kaartje van de waterstaatkundige toestand in 1780 uit: *Een mechanische katoenspinnerij in Nederland in het laatst der 18e eeuw* Dr. Z.W. Sneller, in: *Bijdragen van Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, 7e reeks.*
- pagina 14: tekening Chris Schut: De Korenschoof, getekend in 1964 aan de hand van een foto uit ca. 1905. Bron: *Het Utrechts Archief.*
- Foto's pagina 15 en 16, bron: *Het Utrechts Archief.*
- Afbeelding van de spinning jenny uit: *E.A.H. von Johannsen: Die Geschichte der Textilindustrie. p. 79.*
- tekening van de Kaatstraat op pag. 19 uit: *W.F. van Schaerbeke: de geschiedenis van de meelfabriek 'De Korenschoof'.*
- De afbeeldingen van de brieven: *rechtstreekse scans van de originelen.*

Illustratie op het omslag: Zo ziet een uitgevouwen brief eruit, op de voorzijde de adressering, op de achterzijde de brief. De transcriptie van de tekst staat op pagina 23.

STEENGOED is een uitgave van de

STICHTING HET UTRECHTS MONUMENTENFONDS

Dorstige Hartsteeg 21, 3512 NV Utrecht

telefoon 030 - 2311761; fax 030 - 2332901; postrekening 427215

Het Utrechts Monumentenfonds beheert en restaureert monumentale woonhuizen in Utrecht. Voor minimaal 10,- per jaar of 200,- ineens is men begunstiger van de stichting. Men ontvangt dan het Jaarverslag, 'STEENGOED', de Nieuwsbrieven en uitnodigingen voor vergaderingen en excursies.

Geschiedenis aan een zijden draadje

Snippers uit de administratie van de firma Welsing en Zwartendijk, Fabriqueurs in Zijden en Halfzijden stoffen te Utrecht.

Twee schilders en een scheur.

Soms zijn de gaten en scheuren in een balk te groot om te vullen met alleen stopverf. Dat vindt ook de schilder die op een onbekende datum (ergens na 1806) een zware balk aan het stoppen is op de verdieping in het huis Grijssesteijn, Oudegracht 319. Hij heeft - waarvandaan?? - wat oud papier opgescharreld. Goed spul. Beetje nat maken zodat het er beter in gepropt kan worden. Fluitend en neuriënd vouwt en scheurt hij de papieren, werkt ze in de scheur, juint het nog eens aan met de snede van het plamuurmes en werkt het geheel glad af met stopverf. Dat zit weer een paar jaartjes.

Inderdaad! De datum is 9 november 2001. Weer staat een schilder - Bertus Damen, onderhoudsschilder bij het UMF - in Grijssesteijn voor dezelfde scheur in dezelfde balk. Hij heeft hem net gestopt of daar komt weer een barst in zijn vulwerk. Dan maar alles eruit. Er komt papier na papier te voorschijn dat door het handschrift en de datering zijn aandacht trekt. Een vondst! Benieuwd en voorzichtig haalt hij alle fragmenten eruit. Alvorens de scheur dicht te maken, stopt hij er een briefje in om te laten weten dat hij degene is die hier achttiende eeuwse documenten heeft gevonden zodat de volgende ontdekker meteen weet van de hoed en de rand.

Een en ander komt in twee dozen, grotendeels onuitgevouwen terecht op het Bureau van het UMF. Daar ontstaat de vraag: Wat wordt de bestemming van deze vondst? Over conservering en bewaring moet nog worden nagedacht; over de inhoud en wat daarmee samenhangt gaat dit STEENGOED.

Door de oplettenheid van Bertus Damen beschikken we over een aantal bij elkaar behorende documenten, afkomstig uit de bedrijfsadministratie van de voormalige Utrechtse 'fabricqueurs in sijde stoffen' Abraham Welsing¹⁾ en Adriaan Zwartendijk.¹⁾

Het huis Grijsesteijn is beschreven in STEENGOED nummer 18 van April 1994 door Mevrouw Den Daas. Door haar onderzoek weten we zeker dat de papieren niet afkomstig zijn uit Grijsesteijn; daar is nooit een zijdeveverij gevestigd geweest.

We kunnen, zoals hierboven vermeld, stellen dat de papieren na 1806 in de balk werden gestopt: we weten redelijk zeker dat het bedrijf van Welsing en Zwartendijk rond dit jaar is opgehouden te bestaan.

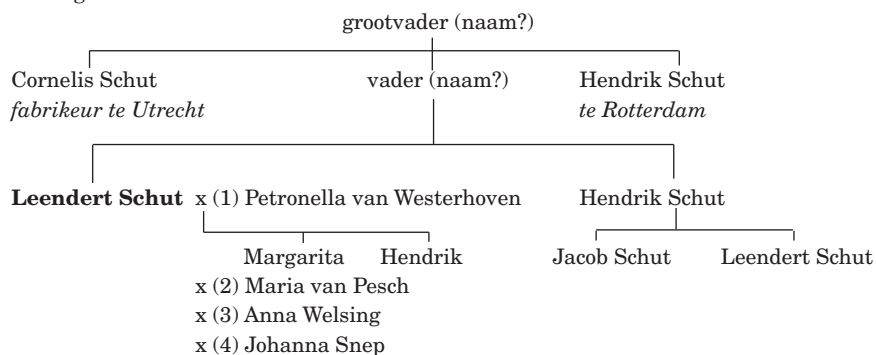
Er zijn in totaal 43 grotere en kleinere documenten gevonden, deels vergaan, zwart, vol watervlekken en stopverfresten. Daarvan bleken er 35 min of meer volledig en leesbaar. Het zijn vrijwel allemaal ingekomen zakelijke brieven en rekeningen. Er is één overlijdensaankondiging bij. Eén fragment is bovendien als kladpapier gebruikt om een lijstje van alle in Utrecht verschuldigde belastingen op te schrijven. De firma Welsing en Zwartendijk had ongetwijfeld een veel grotere bedrijfsadministratie. Deze is vermoedelijk in zijn geheel als oud papier verkocht of vernietigd.

Een lange voorgeschiedenis

Op 41 van de 43 documenten is de datum volledig leesbaar. Zij blijken geschreven tussen 19 mei 1781 en 8 september 1801. Deze periode van 20 jaar vormt echter maar een fractie van een veel langere bedrijfsgeschiedenis van de zijdenstoffenfabriek Welsing en Zwartendijk. Daarvoor moeten we verder terug en wel naar de fabrikeursfamilie Schut¹⁾. Wij hebben namelijk in het Notarieel Archief ontdekt dat Welsing zijn bedrijf heeft gekocht van Leendert Schut.

Het is lastig om wijs te worden uit de talrijke 18e-eeuwse Schutten in het Utrechts Archief. Onze Schutten zijn doopsgezind en hebben banden met Kleef. Doopsgezinden hielden in die tijd niet altijd geboortenregisters bij;

Familieleden rond Leendert Schut, fabrikteur te Utrecht, patroon ('tweede vader'?) van Abraham Welsing.

zij werden gedoopt op 'volwassen' leeftijd, wat vaak neerkwam op de leeftijd van 18 jaar. (In burgerlijke zin werd men in de tijd waarin dit STEENGOED zich afspeelt, pas op 25-jarige leeftijd meerderjarig.) Ook werden ze vaak opnieuw gedoopt als ze naar een andere gemeente vertrokken. Door het gemis van geboortedata en oudersnamen zijn de familieverbanden moeilijk te reconstrueren. Ze hadden een sterke voorkeur voor huwelijken binnen hun eigen kerk en trouwden liefst nog met iemand uit de eigen branche. Zo ontstaan kluwenachtige familienetwerken van o.a. fabrikeurs en kooplieden.

We beperken ons dan ook met liefde tot Cornelis Schut en Leendert Schut. Cornelis Schut, fabrikteur te Utrecht, was gehuwd met Catharina de Craen. Hij had een ververij. Hij was een oom van Leendert Schut en, voorzover we konden nagaan, zijn enige familielid in de stad Utrecht. Cornelis was waarschijnlijk tevens degene die als dienaar en diaken in de doopsgezinde gemeente wordt vermeld. Op 18-1-1708 verklaart hij fl 800,- schuldig te zijn aan zijn broer Hendrik te Rotterdam terzake van verstrekte penningen en aan koopman Abraham Verbeek fl 1500,- wegens geleverde zijde. Mogelijk floreerde zijn onderneming niet. Want als hij op 16-9-1715 kinderloos overlijdt omtrent de Geerteburg aan de Oudegracht, verklaart neef Leendert, mede fabrikteur te Utrecht en naaste in den bloede, zich wel bereid uit pietiteit 'het afgestorven lichaam ter aarde te doen besteden' echter zonder op grond daarvan diens nalatenschap te aanvaarden. (We weten niet of Leendert later wel de nalatenschap van zijn oom heeft aanvaard of wat dan ook heeft overgenomen van het bedrijf van zijn oom.) Naar ons weten is deze notariële akte het eerste blijk van Leendert's bestaan in Utrecht.

Leendert Schut heeft meer welstand bereikt dan zijn oom Cornelis. Dat blijkt wel verderop in dit verhaal. Ook van hem hebben we geen geboortgegevens. Mogelijk is hij rond 1682 geboren. Hij trouwt te Haarlem met Petronella van Westerhoven onder huwelijksvoorwaarden. Zij maken een mutueel testament op 7-10-1707. In Haarlem worden ook hun kinderen Hendrik en Margarita geboren. Petronella sterft in Haarlem; hun dochter Margarita kort daarna, waarschijnlijk ook in Haarlem: in de Utrechtse begraafboeken is zij niet te vinden. In de Utrechtse archieven treffen we Leendert, zoals uit bovenvermeld verhaal blijkt, voor het eerst aan in 1715.

Op 28-8-1715 trouwt hij te Utrecht voor het gerecht met Maria van Pesch. Hij woont dan in de Schoutesteeg. De precieze locatie van zijn bedrijf hebben we niet kunnen achterhalen. Naar alle waarschijnlijkheid stond het, zoals de meeste weverijen en ververijen aan de Oostzijde van de Oudegracht, richting Twijnstraat. Na het overlijden van Maria van Pesch in 1722, hertrouwt hij op 28-10-1724 met Anna Welsing. We weten niet wat er mis ging, maar Anna vertrekt al in 1725 voorgoed naar Kleef. Ze sterft daar vermoedelijk in of voor 1731. Voor zijn volgende (4e) huwelijk met Johanna Snep (in de akten heet ze afwisselend Snep en Snip) te Haarlem, heeft Leen-

dert een verklaring van geen bezwaar nodig van zijn inmiddels volwassen zoon Hendrik. Eerst moest namelijk de erfenis van Hendriks moeder afgewikkeld worden. Deze verklaring krijgt hij op 2-9-1733 nadat hij Hendrik fl 4000,- heeft uitgekeerd als zijn aandeel in de nalatenschap van zijn moeder Petronella van Westerhoven en zijn jong overleden zusje Margarita. Vermoedelijk is Schut in datzelfde jaar 1733 getrouwd met Johanna Snep te Haarlem. Wij hebben dat niet verder nagezocht.

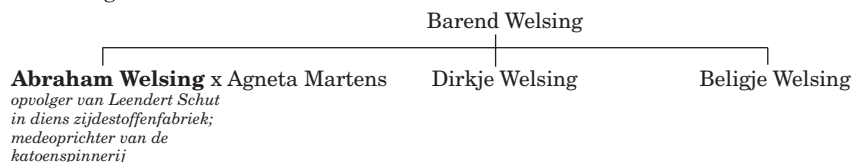
Kort daarna overlijdt zoon Hendrik, als ‘mondige vrijer’ aan de Oudegracht westzijde tussen Geerte- en Vollerbrug (1736). Hij was toen vermoedelijk ongeveer 28 jaar. Tijdens zijn laatste ziekte vraagt hij zijn ouders om namens hem na hun overlijden fl 1106,- uit te keren aan de Mennonietengemeente te Utrecht. Deze wens namen ze trouw op in elk van de vele testamenten die ze maakten. Het moet al lang aan Leendert en zijn vrouw Johanna Snep duidelijk zijn geweest dat deze zoon hen niet zou opvolgen in de zijdefabriek. Vandaar dat naar een nieuwe opvolger wordt gezocht. Dit werd Abraham Welsing.

Abraham Barendszoon Welsing

Ook de familie Welsing is doopsgezind. We treffen hen aan in de kerkeboeken van Kleef en Rees vanwaar ze uittrekken naar Nijmegen en verder Nederland in, naar steden waar handel en nijverheid te ontwikkelen zijn. Ze zijn verknocht, om niet te zeggen ‘verkleefd’, aan hun stad van herkomst. Ze komen daar regelmatig terug na een verblijf in andere steden. Van Abraham weten we alleen zijn vadersnaam Barend en dat hij twee jongere zusjes had: Dirkje en Beligje die een tijdlang in huis waren bij de koopmansvrouw Juffrouw de weduwe Terwe (Ter Wee/TerWe) eveneens in Utrecht. Mogelijk verloren de kinderen Welsing op jonge leeftijd beide ouders en werden zij om die reden bij geloofsgenoten ondergebracht. In het Utrechts Archief vonden we tot nu toe geen enkele verwijzing naar deze ouders.

Wij weten niet wanneer Welsing zijn intrede heeft gedaan in het leven

De Welsingen in dit verhaal.

Abraham Welsing is via zijn vrouw zwager van Michael Zwartendijk (zie pagina 10). Van Welsing weten we niet hoe zijn moeder heette, noch in welke relatie hij stond tot Anna Welsing, de derde echtgenote van Leendert Schut.

van Leendert Schut. Wij weten ook niet precies wat hen bij elkaar heeft gebracht. Mogelijk heeft het huwelijk van Leendert Schut met Anna Welsing er iets mee te maken. Uit geen enkele akte blijkt een bloedverwantschap tussen Schut en Welsing. Ook van verwantschap tussen Anna en Abraham Welsing (een voor de hand liggende gedachte) vonden we tot nu toe geen aanwijzingen.

Welsing wordt gedoopt op 11-4-1734; mogelijk was hij toen 18 jaar. Reeds in het testament van Leendert Schut en zijn echtgenote van 23-1-1737 wordt hem een legaat van fl 3000,- beloofd alsmede alle gereedschappen van de fabriek. In testamenten van 1739 en 1742 wordt expliciet vermeld dat hij bij de familie Schut in huis woont. Daar wordt ook de bepaling opgenomen dat Welsing, ingeval Leendert Schut als eerste zou overlijden, Abraham gehouden zal zijn ‘... de testatrice in gevalle zij ‘t zelve begeerde, de fabricc en de negotie met haar te exerceren, haar daarinne behulpsaam te zijn naar genoegen ...’ Welsing staat er goed voor bij de Schutten want in het testament van 30-3-1742 krijgt hij niet alleen legaten, maar daarboven in totaal nog 1/8 deel van de hele resterende boedel.

Op 15-1-1750 koopt Abraham Welsing de fabriek van Leendert Schut en Johanna Snep. Precies wordt afgesproken welke ‘kettings’²⁾ voor rekening van Welsing en welke nog voor rekening van de oude eigenaars zullen worden geschoren. Welsing neemt de voorraad over: ‘...alle de sijde in het generaal, soo ruuwe, geverfde, gewonden als ongewonden, neevens de wol, gaarenstrengen, saaij ende floret... volgens het inkoopboek.’ Verder neemt hij voor fl 1000,- alle gereedschappen over: ‘soo getouwen met haar toebehooren als meede harnassen, patroonen, simpels, kammen, rieten²⁾ en verfkeetels.’ De oude eigenaren laten fl 18.000,- in de onderneming in de vorm van grondstoffen en zo nodig contant geld. Welsing belooft verder de uitstaande schulden van de oude eigenaren voor hen in te vorderen en geen geld van debiteuren aan te nemen tenzij dezen eerst hun schuld aan de vorige eigenaren hebben voldaan. Er heeft bij de verkoop geen overdracht plaats van onroerend goed. Ook zagen we noch in het Register van Transporten en Plechten, noch in het Notarieel Archief Leendert Schut als koper of verkoper van onroerend goed behalve het hieronder genoemde huis aan de Runnebaan. Dit alles lijkt er op te wijzen dat de bedrijfsruimte werd gehuurd. Mogelijk had een deel van de productie nog plaats ten huize van werkbazen.

Leendert Schut gaat, zo te zien, met ‘pensioen’: hij koopt op 10-9-1750 een huis aan de Nieuwegracht westzijde bij de Hamburgerbrug, vanouds De Runnebaan geheten, nu nummer 19 en onderdeel van het St. Gregorius College. Hij woont hier deftig, tussen Mr. Johan Alexander Roëll, Raad in de Vroedschap en de familie De Voorne. Mogelijk heeft hij nog een tijdlang meegewerkt in het bedrijf, mogelijk kwam hij elke dag even langs gekuierd om te zien hoe het ging. Konden we zo iets maar eens een keer in het echt horen en zien!

Welsing drijft de fabriek nu voor eigen rekening en verantwoordelijkheid, maar heeft een fikse schuld bij de oude eigenaren.

Op 18-11-1751 trouwt hij voor het gerecht met de remonstrantse Agneta Martens. Haar zus Wijna Martens was gehuwd met de eveneens remonstrantse predikant Michaël Zwartendijk. Diens neefje - de toekomstige firmant Adriaan Zwartendijk - is dan pas 4 jaar. Het is net of we hem al in de verte zien aankomen.

Na alle gulle testamentaire beloften aan Abraham Welsing, zien we tot onze verbazing ineens dat Schut en zijn vrouw bij codicil van 30-12-1752 de legaten aan Abraham Welsing intrekken: '...niet willende dat gemelte Abraham Welsing, sijn kinderen ofte sijn weduwe van de comparanten ofte van een van hun sullen profiteren.' Wat kan er gebeurd zijn? Kwam door zijn huwelijk met een remonstrantse vrouw zijn trouw aan de doopsgezinde gemeente in de knel? Dit lijkt onwaarschijnlijk gezien het feit dat het echtpaar Schut in hun laatste testament van 7-3-1775 ook een legaat aan de remonstrantse kerk toezeggen. Waren er wrijvingen tussen de vrouwen? Ging Welsing een andere koers met de fabriek dan de familie Schut wenselijk vond? Hoe dan ook: later wordt hij kennelijk weer in de armen gesloten want achtereenvolgens krijgt hij een legaat van fl 600,- (testament van 9-11-1754) dat later wordt opgehoogd tot fl 2000,- (codicil 2-8-1756) en verder tot fl 4000,- (het laatste testament van 7-3-1757). Bovendien wordt hij mede-executeur naast Hermannus Specht. Ook daarvoor krijgt hij apart geld (fl 400,-) Na het overlijden van zijn echtgenote Johanna Snep (overl./begr. 25-11-1757) stelt Leendert Schut nog een codicil op waarin Welsing boven hetgeen hem reeds beloofd was, nog 1/10 gedeelte krijgt uit de portie van Leendert Schut. Het is alsof Leendert na de dood van zijn vrouw zijn kans schoon ziet om de verhouding met Welsing weer goed te maken. In alle testamenten overigens van Leendert Schut en Johanna Snep worden buiten Abraham meerdere familieleden Welsing (onder andere in Kleef) bedacht met legaten. Kort na zijn vrouw overlijdt Leendert Schut. (overl. 27-9-1758). Hij laat na, aldus het begraafboek: '...geen kinderen of huisvrouw, maar mondige vrienden...' ³⁾

Het eerste van de vier dikke boeken met akten van notaris Leonard Zwartendijk (ook weer een familielid van Adriaan Zwartendijk), is bijna helemaal gevuld met de beschrijving van de boedel van Leendert Schut en Johanna Snep en de afwikkeling van de erfenis en de begrafenis. Daar moet je gewoon een dag voor nemen. Bladzijde na bladzijde worden in 9 'kapittels' alle bestanddelen van de boedel nauwkeurig omschreven: het huis aan de Runnebaan en de 'playsiertuin' op het bolwerk Lepelenburg, obligaties, munten en penningen, 'potstukken' en medailles, boeken en schilderijen, kleding, het dambord, huisraad, beddegoed, de 5 'paruiken' en 9 'echerpen' van mijnheer; zijn zestig zakneusdoeken en drie slaapmutsen, enzovoort, enzovoort. Bij de japonnen van mevrouw wordt precies aangegeven van welke stof zij zijn gemaakt. Dat krijg je als de executeur zij-

denstoffenfabrikant is. Mogelijk zelfs werden de stoffen voor de japonnen van mevrouw Schut in hun eigen fabriek vervaardigd. Leendert Schut's bede om een waardige begrafenis is door de executeuren Welsing en Hermannus Specht getrouw vervuld getuige de talrijke posten voor het wassen van het lichaam, het bekleden van de rouwkamer, het drukken van de rouwbrieven, de kleding voor de dienstdoden en knecht, de bewaking van het sterfhuys en vele andere vermeldingen. De rouwstoet bestaat uit 21 volgrijtlingen. Schut wordt in de Klaaskerk in grafkelder 368 bijgezet. Na afloop doen de gasten zich te goed aan de krakelingen (voor fl 10.-) en de 88 flessen 'Rijnsche en Hochhijmer wijn'. Het is niet onmogelijk dat de wijn en het vooruitzicht iets uit de erfenis te krijgen de rouwstemming geleidelijk heeft doen verdwijnen. De executeuren kwijten zich, zo te zien, voorbeeldig van hun taak. De erfenis bedraagt netto ruim fl 28.000.- Daarvan krijgt Abraham Welsing ongeveer fl 7500.- plus een flink aandeel in de meubels, boeken, penningen, schilderijen en dergelijke. Nu krijgt ieder ook de langbeloofde dingen: Juffrouw Toelaar, huisvrouw van Hermannus Specht het 'goude repetitie horologie met sijn ketting en haak' van Johanna Specht en neef Jacob de zilveren tabaksdoos met het familiewapen Schut erop; neef Leendert het gouden zakhorologie van Leendert Schut en al zijn kleren; de huisvrouw van Wilhelmus Schuyt 'haar beste ketting met de boot en haar beste ringetje met drie steentjes'. Ook de personeelsleden krijgen het hunne: geld, beddegoed en de 'gemeene' kleren van Johanna Snep (verschil moet er blijven: de beste kleding gaat naar Cornelia Toelaer). Nog in 1770 is Welsing bezig met uitkeren aan erfgenamen die bij het overlijden van Leendert Schut nog minderjarig waren.

Mogelijk is Welsing na 1750, het jaar waarin Schut en zijn vrouw naar hun nieuwe huis aan de Runnebaan vertrokken, blijven wonen in hun - en zijn - oude huis. Van dit huis, we herhalen het, weten we nog steeds niet het adres. Daar zijn mogelijk ook hun dochters Sophia (1755) en Agneta Wyna (1758) geboren. In 1772 echter koopt hij Groot- en Klein Leeuwenberch (nu Oudegracht 307 en 305). Een reusachtig complex van twee huizen, twee kameren, een loods en een huis en uitgang aan de Jufferstraat (het gedeelte van de Springweg vanaf de Lange Smeestraat naar de Geertekerk). Welsing had vanuit zijn huis nu vrij uitzicht op de oude Doopsgezinde Kerk achter zijn huis, in de Jufferstraat. Het is niet onmogelijk dat hij niet alleen met zijn gezin verhuisde maar tevens met zijn bedrijf. Gegevens daarover ontbreken tot nu toe.

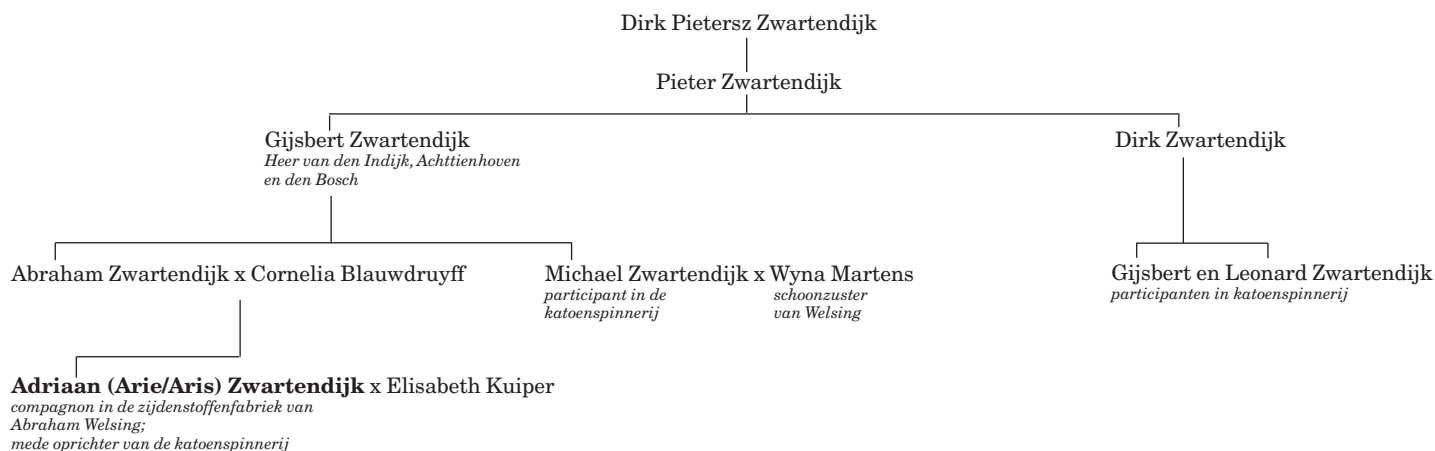
Adriaan Zwartendijk

Om de lezer te helpen de draad van dit verhaal vast te houden, geven we even de voornaamste feiten nog eens in tijdsvolgorde. Het begint met de zijdefabriek van Leendert Schut die in 1750 wordt overgedragen aan Abraham Welsing die al jaren bij Schut werkte en in zijn huis woonde. Welsing

zet de fabriek aanvankelijk alleen voort. Nu zijn we aangekomen bij de toetreding van Adriaan Zwartendijk. Hij is in ieder geval in 1781 al medefirmant zoals blijkt uit de adressering van het oudste gevonden fragment (van 19-5-1781).

Over Adriaan Zwartendijk vonden we veel meer gegevens dan over Abraham Welsing, namelijk een genealogie in Nederland's Patriciaat. Daarin staat dat hij afstamt van Dirk Pietersz Swartendijk. Van deze Dirk Pietersz Swartendijk vermeldt de genealogie dat hij volgens de familie-overlevering op de Zwarte Dijk te Waarder zou hebben gewoond en daaraan zijn achternaam ontleent. Een familie van predikanten, advocaten, notarissen en ambtelijke functionarissen. Hij wordt geboren op 25-5-1747 te Leiden als derde zoon van Ds. Abraham Zwartendijk, remonstrants predikant te Woerden en Leiden. Adriaan is een van de weinige Zwartendijken die in zaken gingen. We zijn tot nu toe niet te weten kunnen komen wanneer en hoe hij met Welsing in contact is gekomen. De ongeveer 30 jaar oudere Welsing was een zwager van zijn oom Michael Zwartendijk, remonstrants predikant te Utrecht. Er woont nog een familielid van Adriaan Zwartendijk in Utrecht: Mr. Leonard Swartendijk, advocaat, notaris en secretaris van het Kapittel van Sint Marie (van 1779 tot 1796 woonde hij in de Witte Lely op de Oudegracht, nu nummer 296). Leonard heeft van zijn oom Ds. Gijsbert Swartendijk, predikant te Woerden en Hoorn, vastgoed met bijbehorende rechten en titel verkregen, waardoor hij zich Heer van den Indijk, Achttienhoven en den Bosch mag noemen. In Woerden woont nog een broer van Leonard: Mr. Gijsbert Swartendijk, eveneens advocaat en notaris en eveneens Heer van den Indijk etc. Beide broers zijn vrijgezel en welgesteld, twee onmisbare eigenschappen voor suikerrooms. Dat wordt verderop in het verhaal wel duidelijk.

De Zwartendijken in dit verhaal

Op een gegeven moment, rond 1770, is Adriaan Zwartendijk medefirmant geworden in de fabriek van Welsing. We hebben tot nu toe geen akten kunnen achterhalen waarin hun overeenkomsten betreffende compagnonschap worden beschreven. Hij trouwt op 3-5-1774 in Gouda met Elisabeth Kuiper, dochter van Ds. Laurens Kuiper. Zwartendijk is maar iets ouder dan de dochters van Welsing. Hij had bij wijze van spreken ook schoonzoon van Welsing kunnen worden. De dochters kozen anders: Sophia trouwde met Jan Konijnenberg, 'professor in de Godgeleerdheid bij de Remonstranten te Amsterdam', zoals hij genoemd wordt in een transportakte; dochter Agneta Wyna trouwde met Dr. Medicinae Laurens Kuiper. De keuze van Zwartendijk voor Elisabeth Kuiper (of andersom) roept de vraag op of die twee Kuipertjes, Laurens en Elisabeth, misschien ook weer familie waren. Wij hebben dit niet verder uitgezocht. Adriaan is voor het gezin van Welsing van grote betekenis. Hij wordt dan ook later met Konijnenberg voogd over de minderjarige kleinkinderen van Welsing, Laurens en Agneta Kuiper. Ook vernoemt hij later meermaals een van zijn kinderen naar Laurens Kuiper. Op 5-1-1780 koopt Adriaan Zwartendijk een huis met tuinhuis, houtschuur en stalling voor 2 paarden, uitkomende op het Geertekerkhof, aan de Oudegracht vlakbij Welsing, nu nummer 315, vlak bij Grijssesteijn. Met dit jaartal zijn we aangekomen bij de periode waaruit de gevonden documenten dateren (19-5-1781 tot 8-9-1801).

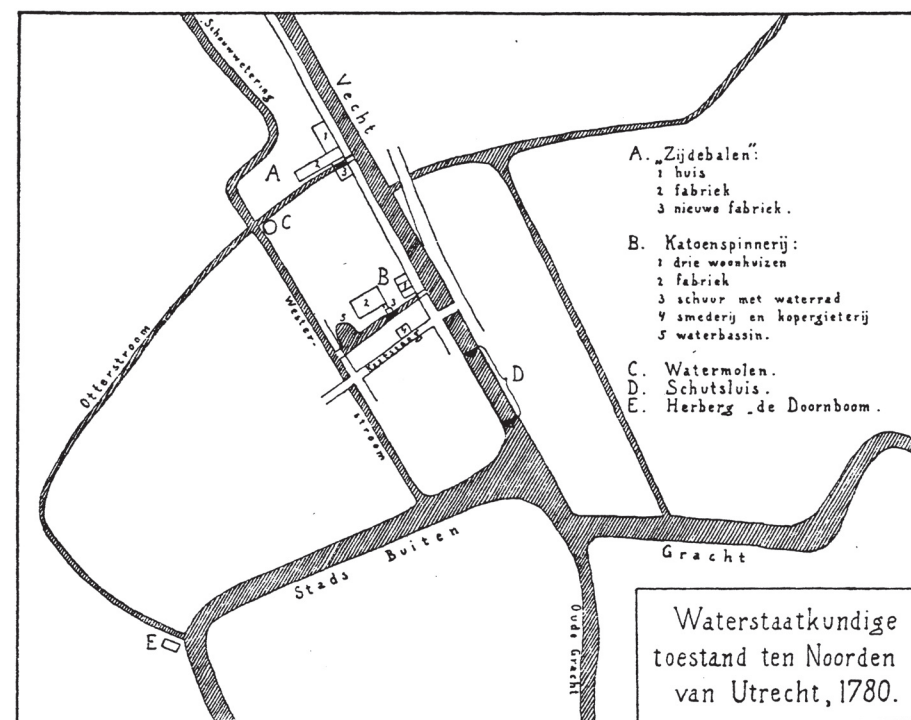
Voor we deze documenten verder gaan beschrijven, moeten we eerst een interessant verhaal tussendoor vertellen: de oprichting en verdere geschiedenis van een machinale katoenspinnerij door Welsing, Adriaan Zwartendijk met familieleden en de lakenfabrikant Jan van Heukelom⁴⁾ uit Leiden.

De oprichting van een machinale katoenspinnerij aan de Zeedijk.

Het gezamenlijk leiden van hun zijdeweaverij aan de Oudegracht is voor Welsing en Zwartendijk kennelijk niet zo'n zware belasting dat ze er niets bij kunnen hebben.

Welsing had al eerder bewezen niet afkerig te zijn van zakelijke initiatieven: hij was in 1771 op grond van zijn vakkennis en ervaring samen met o.a. de doopsgezinde fabrikant Christiaan van Pesch gevraagd als een van de vier hoofd-directeuren van de zogenaemde Sociëteitslakenfabriek. Deze fabriek was een poging om de lakenfabricage in Utrecht nieuw leven in te blazen. De fabriek was gevestigd in het voormalige tuchthuis en kreeg allerlei tegemoetkomingen van de vroedschap en de Staten van Utrecht waaronder vrijheid van belasting op zeep (benodigd voor het 'vullen' van het laken) en 'Friese' turf. Men hoopte door geschoolde werkbazen van elders aan te trekken, weer de noodzakelijke know-how in huis te krijgen. Het geld kwam binnen via aandelen van fl 100 waarvan ook de vroedschap er drie voor haar rekening nam. De hoofddirecteuren zouden pas een - bescheiden - vergoeding krijgen wanneer de fabriek winstgevend zou worden. In 1784 wordt de Sociëteit wegens ongunstige resultaten ontbonden en de fabriek verkocht aan een van de zonen van -precies! - de bovengenoemde Jan van Heukelom, lakenfabrikant te Leiden.

Hoeveel brieven zullen er geschreven zijn tussen Jan van Heukelom en zoon in Leiden en zijn toekomstige medefirmanten Abraham Welsing, Adriaan, Michaël, Leonard en Gijsbert Zwartendijk? Hoeveel Goudse pijpen bedachtzaam uitgerookt tijdens het rekenwerk en hoeveel roemers Rijn-sche wijn uitgedronken voordat Welsing en Zwartendijk op 3-5-1779 aan de Utrechtse Vroedschap toestemming vroegen het water van de Westerstream als krachtbron te mogen gebruiken voor een op te richten machinale katoenspinnerij. Aanvankelijk was hun oog gevallen op een plek bij de Rode Brug. Aanliggende belanghebbenden wisten de voorgenomen vestiging te verhinderen. Toen kochten zij een stuk warmoesiersland aan de Zeedijk met drie woningen bij de hoek met de Kaatsteeg. Daar lieten zij een voor die tijd ultramoderne fabriek bouwen, aangedreven door een groot waterrad van ruim 9 meter doorsnede. Er werd een kanaal gegraven tussen Westerstream en Vecht parallel aan de Kaatsteeg. De brug in de Zeedijk werd door de stad bekostigd, die bij de Westerdijk (over de door hen gegraven aftakking van de Westerstream) door de firmanten. Het verval was ruim voldoende voor het rad (de huidige Oosterstream zou ook nog steeds een watermolen kunnen aandrijven.) Het hoofdgebouw was waarschijnlijk ongeveer 9 bij 22 meter in omtrek en vijf lagen hoog. De nieuwste schrob-, kaard- en spinmachines werden geïnstalleerd. Ontwerp en vervaardiging van het rad, de watergang en het bassin tussen Westerstream en de Vecht, de assen, schijven, raderen, spullen en rondsels die de waterkracht overbrachten naar vier van de vijf

De situatie zoals op dit kaartje is afgebeeld, met de Westerstream, Westerdijk, de aftakking van de Westerstream en het verzamelbassin voor het waterrad, is nog heel lang behouden gebleven. Nog op een uitbreidingsplan uit 1920 staan de verschillende watertjes afgebeeld en de steegjes vanaf de Zeedijk naar het bedrijventerrein. De Westerstream is overkluisd in 1951. De oude bebouwing langs de Westerdijk is vrijwel ter ziele. Wie nu een pak schroeven gaat kopen bij de Gamma aan de Oudenoord 241, realiseert zich niet dat hij eerst de Westerstream oversteekt en vervolgens dwars door het oude waterbassin loopt om bij de bouwmarkt te komen.

bouwlagen, de vervaardiging resp. import van de machines was het werk van 2 technici uit Engeland waar kort tevoren de spinmachine (spinning jenny) was uitgevonden: John en Charles Thompson. Zij werden - laten we maar zeggen - bedrijfsleider en technisch directeur in de nieuwe katoenfabriek. Bij de fabriek hoorde nog een werkplaats in de Kaatsteeg. In dat huis was eerst de kopergieterij van Arnoldus Kuiper gevestigd die echter stevig verzakt was door het waterkanaal dat ten behoeve van het waterrad naast en achter zijn huis gegraven was. Welsing c.s. nemen het pand van hem over en richten het in als werkplaats.

De geestelijke vader van de fabriek was waarschijnlijk Jan van Heukelom die kort tevoren een verhandeling had geschreven over de mechanisering van de spinindustrie (naar Engels voorbeeld) en Utrecht had aangewezen als een geschikte plaats daarvoor.

Zo tekende Chris Schut het Grote Rad, de fabrieksgebouwen van De Korenschoof en het verzamelbassin, gezien vanaf de Westerdijk. Zijn tekening is waarschijnlijk gemaakt naar een foto die voorkomt in de publicaties van 'Ivanof', de huisauteur van De Korenschoof. Het origineel daarvan berust mogelijk in (een niet toegankelijk deel van) het archief van De Korenschoof. Zo lijkt het Grote Rad, eerlijk gezegd, maar een nietig wielkje.

De eigenaresse van het even verderop gelegen bedrijf Zijdebalen, mevrouw de weduwe Maria Petronella Sijder-velt-van der Mersch, vond het maar niets die nieuwe fabriek zo vlakbij. Ze vreesde concurrentie, was bang dat de katoenspinnerij werklieden zou weghalen en het voor haar watermolen benodigde water aan de Westerstream zou onttrekken. Haar internationaal fameuze zijdespinnerij had

daar tenslotte de oudste rechten. Overigens werkte daar in 1781, volgens Mr. S. Muller Fzn., schrijver van een boek over Zijdebalen, nog maar een klein deel van de oorspronkelijke bezetting, nl. 70 mannen, vrouwen en kinderen. De laatsten werden door de Stedelijke Armen- en Weeshuizen geleverd. Ene Professor Rossijn, daartoe verzocht door de Vroedschap, toont na minutieus onderzoek aan dat haar vrees voor een te lage waterstand onterecht is. De katoenspinnerij moet wel een diep verzamelbassin aanleggen tussen de Westerstream en het waterrad. Dit bassin zorgde ervoor dat het benodigde water geleidelijk aan de Weerdgracht onttrokken zou worden. Ook komen de fabrikanten onderling overeen dat Welsing en Zwartendijk geen producten zullen maken die op Zijdebalen gemaakt worden, dat zij geen werklieden in dienst zullen nemen van Zijdebalen tenzij deze een getekende ontslagbrief kunnen tonen en dat bij te lage waterstand de molen van Zijdebalen voorrang heeft. Van verdere spanningen tussen de twee firma's aan de beide hoeken van de Zeedijk hebben we niets kunnen vinden. Misschien betrokken Welsing en Zwartendijk de garens voor hun zijdestoffenfabriek van Zijdebalen als tegenprestatie voor het gedogen van de katoenfabriek.

Waarschijnlijk is de fabriek gaan draaien vanaf 1781. Zo'n goed voorbereide, moderne, technisch en organisatorisch wel doordachte onderneming had een lang en succesvol bestaan verdiend. Het liep anders. De oorspronkelijke eigenaren, c.q. hun rechthebbenden, verkopen de fabriek al op 9-4-1790 aan Shadrach Munnings te Rotterdam (later Brussel), voor fl 29.400,- (inclusief de drie woningen, de kopergietterij en alle machines en gereedschappen). Abraham Welsing is dan al overleden evenals Leonard Zwartendijk.

Leonard Zwartendijk had al op 14-11-1782 zijn aandeel in de 'Societeit der Reederij van Catoene Garens buiten deze Stads Weerdpoort' aan zijn neef Adri-aan Zwartendijk nagelaten. Ook schonk hij hem zijn 'plaisiertuyn buiten dezer Stads Catharijnepoort met speelhuis en verdere gebouwen en twee kameren bij de brug aldaar'. Wel moest hij jaarlijks fl 100,- uitkeren aan Cornelia Blaauw-druyff, weduwe van Michaels jongste broer Abraham, in leven Remonstrants predikant te Leiden en na haar overlijden fl 4000,- aan Michaels nicht Alida van Leeuwen - Zwartendijk. Wie heeft er nog zulke ooms?

De overdracht van de fabriek heeft later plaats. Deze is dan al - speculatief?? - doorverkocht aan Thomas Martin, 'Engels catoenfabricqueur'. Deze verkoopt de fabriek op zijn beurt in oktober 1793 aan de combinatie Hendrik van Dooren te Breda, Jan Otto van Dugteren, diens zoon Otto Ruysch van

De Westerstream in 1935. Het bootje rechts op de foto ligt in het waterbassin van het voormalige waterrad.

Dugteren en Wouter van Casteel. Daarna gaat het - zo te lezen - door wanbeheer en ruzie binnen de leiding, met Utrechts modernste onderneming snel bergafwaarts. In 1799 werd de katoenspinnerij stilgezet en is niet meer als zodanig in bedrijf gekomen ondanks de pogingen van Van Dooren om via verzoekschriften aan koning Lodewijk Napoleon (1808) en later de minister van Binnenlandse Zaken (1810) steun voor heropening te krijgen.

Allen die hebben gepubliceerd over deze spinnerij, vinden de snelle verkoop door de stichters wonderlijk. Dat de onderneming verviel door slechte organisatie en ruzie tussen Van Dooren en Ruysch van Dugteren, is begrijpelijk, maar het geheel houdt iets raadselachtigs. Wie weet welke papieren - desnoods in een scheur - liggen te wachten op ontdekking!

Wat 12 jaar leegstand met een fabriek doet, kunnen we zien door twee documenten te vergelijken: de inventaris gemaakt in 1801 en de opsomming bij de openbare verkoop door de weduwe Otto Ruysch van Dugteren van haar aandeel in de fabriek op 23-11-1811.

De inventaris van 1801 is gemaakt ten behoeve van de Agent van Nationale Oekonomie (zeg maar minister van economische zaken) Johannes Goldberg.

Welsing en Zwartendijk kochten, toen zij de fabriek lieten bouwen, drie huizen op de hoek van de Zeedijk. Zij huisvestten daarin waarschijnlijk personeelsleden van hun spinnerij. Mogelijk waren dit dezelfde huizen waarvan er op de linker foto twee te zien zijn. In de kade, op de rechter foto, is nog de opening te zien waarlangs het water dat het rad in beweging bracht, uitstroomt in de Vecht. Deze opening is tegenwoordig niet meer te zien. Deze twee foto's tonen de situatie, begin 20e eeuw, hoek Kaatstraat-Zeedijk en sluiten bijna op elkaar aan. Slechts het derde huis vanaf de hoek en het afvoerkanaaltje van het waterrad worden niet getoond.

Daarin worden in 85 posten per vertrek keurig de bijeenbehorende gereedschappen en materialen opgesomd: het molenhuis, het werkhuis, het 'comptoir', spinkamer, muulkamer, ijzerkamer, catoenkamer, kaardkamer, catoenzolder, smederij, geelgieterij en draaikamer. We vermelden hier alleen de inventaris van de spin-, muul- en kaardkamer. De cijfers vóór de omschrijvingen zijn de kavelnummers

<i>spinkamer</i>	39-44	6 voorspinwielen, compleet
21-27	7 perpetueele spinmachienes met al aanhoorend raderwerk, spillen, schijven etc. compleet	45-47 3 haspels 48 1 twijnmolen, door 't water gedreven wordende 49 1 raam voor kleine muul, ongemonteerd
28	1 dito, met staanders en schijven, zonder bovenwerk	50 1 groote vlokke-kaardmachiene met 5 trommels, aanhorige schijven etc.
29-33	4 dito, ongemonteerd	niet voltooid
33	een kist met koper raderwerk tot de spilmachienes	51 1 raam voor een spinmachiene

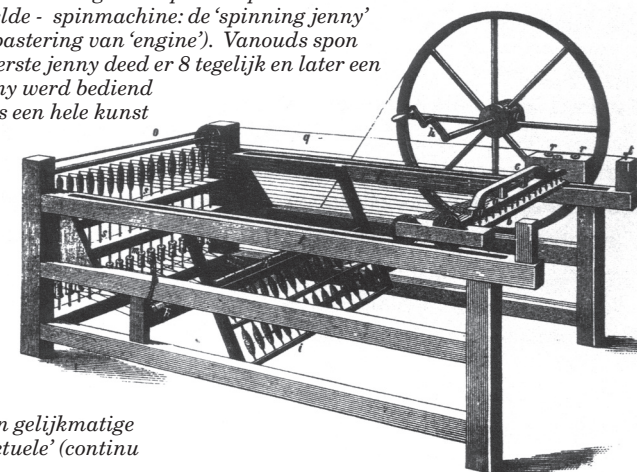
muulkamer

34-37	4 handspinnmachienes compleet (onderscheidenlijk met 60, 80, 40 en 80 spillen)
38	1 dito muul, ongemonteerd, 160 spillen

kaardkamer

59	het grote houtte raderwerk en schijven tot in werking brenging van allen machienes op dezelve kamer
----	---

Al in 1770 kreeg de Engelsman Hargreaves patent op de door hem uitgevonden - hier afgebeelde - spinmachine: de 'spinning jenny' (jenny is mogelijk een verbastering van 'engine'). Vanouds spon men 1 draad tegelijk; de eerste jenny deed er 8 tegelijk en later een veelvoud daarvan. De jenny werd bediend met een handwiel. Het was een hele kunst om dit wiel zo te bedienen dat een gelijkmatige draad werd verkregen. Dan nog was het product van de jenny een zwakke -inslag- draad. De verbeterde jenny - de zogenaamde mule jenny - had een gelijkmatiger aandrijving en gaf een sterkere draad. Het grote rad van de katoenfabriek aan de Zeedijk gaf ook zo'n gelijkmatige aandrijving voor de 'perpetuee' (continu draaiende) spinmachines.

60	1 pluys- of wanmolen, met de hand bewerkt wordende.	70	1 scherp-moolen voor de kaarden
61-63	3 schrobbers, compleet (waarvan 2 met 'oude kaarden')	71	1 rovermachiene met 8 knippen en 16 trommels, de eene helft gemonteerd.
64-65	2 kaardmachienes, compleet	72	1 dito, gemonteerd met 3 knippen en 6 trommels
66	1 vlijbank	73	150 blikke tromels tot de rovermachienes
67	1 trekker met 4 knippen, compleet	74	2 haspels
68	36 houten bakken, voor den trekker		
69	1 raam tot groote kaard met 2 tonnen		

We laten alle vaktermen hier zonder uitleg behalve de muul uit vrees dat het woord misschien voor plat Utrechts wordt aangezien. Muul komt van Engels mule = muilezel, de naam voor een verbeterde versie van de eerste spinmachine, de spinning jenny.

Dan de opsomming uit 1811 van gereedschappen en machines:

4 geheel oude kaardenstellen	van spullen, schijven en blokken
7 tonnen	2 oude losse voeten
5 tonnen of cylindere voor kaarden	1 kist
3 oude kaardvoeten	1 tafel
1 rek	1 trommel
12 geheel oude wiertjes en schijven	1 kagchel
1 rouwrek	eenige oude klossen, bledde van kaarden, spullen en raadjes
1 oude draaijbank en rad	4 geheel geruïneerde trekmachienes
3 dito schaaftbanken	1 dito zogenoemde koffymoolen
2 schraggen	1 onvolmaakte kaardmachine met eenige cylindere en een oude voet
6 oude stukken hout	1 haspelmachiene
een groot aantal oude schijffens, klossen en bakjens	2 oude voeten
1 oude werkbank	4 stukken van voorspinwielen
1 ijzeren plaat	2 oude banken
7 mandjens met spin-klossen	5 haspelstoelen
2 krukjens	1 mand met bakken
4 draaijhaspels	5 driestapels
1 voet	3 loketten met bakken
1 kastje	1 lessenaar
11 geheel geruïneerde en totaal defecte spinblokken met gedeelten	

3 roofstoelen en het raam	1 plaktafel
5 oude kaardmachienes	1 schrobbebank
1 tolf	eenige manden bakjens, klosjens
2 oude slijpstoelen	hout en 2 haspels, beneevens eenig oud hout
3 dito oude tonnen	
3 roofwinden	

Kortom: het meeste is weggehaald, vernield of vergaan. Wat moet deze verlaten maar volledig ingerichte fabriek met zijn reusachtige waterrad, de machines, de grote houten spullen een avontuurlijk speelterrein zijn geweest voor kinderen. Als het lukte het terrein op te komen, het rad gaande te krijgen waardoor binnen de hele spookmachinerie in werking kwam!

Ter afsluiting van de geschiedenis van de katoenfabriek verdient vermelding dat na 1811 de fabriek enige tijd in handen was van Jan Hubertus Pellekaan en Unico Teutonicus Cazius en ingericht als koren- en cementmolen.

De Kaatstraat omstreeks 1800, nu gezien in oostelijke richting. Rechts is een deel van het Maartensgasthuis afgebeeld, dat stond tegenover de plaats waar later De Korenschoof kwam. De ophaalbrug is de Stenen Brug. De katoenspinnerij stond achter de huizen aan de linker kant.

Vanaf 1816 is het bedrijf bezit van Remees Elin Modderman en Christian Heinrich Schober. Zij benutten het waterrad, evenals het waterrad van Zijdebale, voor een menigte activiteiten. Zij vestigden in en rond de oude katoenspinnerij een heel industrieel complex o.a. een houtzagerij die vanaf 1851 door de firma Jongeneel is overgenomen en nog steeds op dezelfde plaats bestaat. Van de overige activiteiten nam het malen van koren een steeds belangrijker plaats in waaruit vanaf 1857 N.V. De Korenschoof voortkwam, aan vele lezers nog welbekend.

Het rad en de waterloop hebben nog vele jaren dienst gedaan, ook toen de Korenschoof in 1856 stoommachines installeerde. Het rad is in 1865 nog een keer geheel vernield doordat een schuitje onder de afsluitbalk van het bassin doorschoot en vervolgens alle 24 schoepen vernielde. Het werd weer hersteld en heeft dienst gedaan tot het werd afgebroken in 1906.

Terug naar de zijdestoffenfabriek aan de Oudegracht

Daar gaat alles waarschijnlijk zijn gangetje. Wel worden de tijden steeds slechter voor de Utrechtse ondernemers. Misschien waren er al minder

Herkomst en afzenders van de gevonden documenten.

Van twee documenten zijn herkomst en afzender niet te achterhalen. De overigen komen uit: Amsterdam (21); Alkmaar (3); Crefeld (3); Gouda (2); 's-Gravenhage (1); Groningen (1); Hamburg (2); Neede (1); Osnabrück (1); Rotterdam (5); Tiel (1). De afzenders zijn: uit Amsterdam: De heren Gerardus en Johannes Oukoop 4 x; H. R. Oldenburg 3 x; Gulielmus van den Broeke 1x; C. Lobhart en Co 2 x; Jan Lugt 1x; van Mollem en Sijdervelt 1 x; de weduwe van der Mersch en zoon Peter 10 x. Uit Alkmaar: de weduwe Th. de Leeuw 1x; Jan Lievendag en zoon 2 x. Uit Creveldt: P. Lobach en Co. 3 x. Uit Gouda: weduwe Cornelis van Leeuwen. 2x. Uit 's-Gravenhage: S.P. (??) Lorie 1 x.; Uit Groningen: onbekend 1x. Uit Hamburg: Friedrich Wilhelm Michaelsen 1 x; Mohr und Gauss 1 x. Uit Neede: N.N. Olthaar 1x. Uit Osnabrück: NN. 1 x. Uit Rotterdam: Jacobus Matla 1x; C.J. Olijen van Dooren 3 x; P. De Roo (?) 1 x. Uit Tiel: Petrus van Oost 1 x. Adres onbekend: Daniel (??) van den Berg 1x.

orders, moesten er mensen ontslagen worden. Alles bij elkaar genomen moeten we constateren dat de zijdestoffenfabriek van Welsing en Zwartendijk aan de Oudegracht het langer heeft uitgehouden dan de katoenspinnerij. We nemen de draad dan ook weer op bij de in Grijsesteijn gevonden documenten.

Op het 'comptoir' aan de Oudegracht wordt de post uit binnen- en buitenland bezorgd. De brieven zien er anders uit dan wij gewend zijn. Men gebruikte geen enveloppen, maar vouwde het vel briefpapier zodanig dat de inhoud van buitenaf niet leesbaar was. Het resultaat was een couvert van ongeveer 12 x 8 centimeter, dichtgelakt met rode of zwarte lak. Met rood krijt staat op sommige brieven iets bijgeschreven door de bezorger, diligenckoetsier of schipper. Ook de afzender schrijft menigmaal bijzonderheden en aanwijzingen op de buitenkant van de brief. Bijvoorbeeld: 'met een pakje in pampier', of 'met een pakje hier annex', of 'met een pakje annex, voor nat bewaren', of 'met een lap, droog te bewaren', 'met een pakje gemerkt W. en Zw.', 'wordt gerekommandeerd', 'voor nat of schade wel te bewaren', 'met een zakje annex waarin fl 317-4-' enzovoort.

Brieven vanuit steden als Gouda, Amsterdam en Rotterdam waren snel ter

plaatse. De afzender zelf stond niet op de buitenkant van de brieven vermeld. Op brieven uit Amsterdam staat een inktstempel met een posthoorn. Er zijn nog andere vormen van frankering te bespeuren: papieren zegels met stempelindruk.

Wij waren natuurlijk erg benieuwd of misschien nog (delen van) de bedrijfsarchieven van deze afzenders bewaard zijn gebleven. Daarin zouden we dan brieven kunnen aantreffen die verstuurd zijn door Welsing en Zwartendijk. Uit de door ons geraadpleegde bronnen⁵⁾ blijkt dat alleen van de Zijde- en Fluweelfabriek D. Van Mollem een bedrijfsarchief is bewaard (1698-1940).

Er bestaat ook een familiearchief Van der Mersch (opvolger van Van Mollem en een belangrijke zakenrelatie van Zwartendijk). Deze archieven vragen nader onderzoek in de toekomst. Van alle andere afzenders is tot nu toe geen archief aangetroffen. Misschien vormen deze snippers uit 'de scheur van Grijsesteijn' de enige archiefgegevens van enkele 18e eeuwse ondernemingen

We weten niet of de firma Welsing en Zwartendijk een aparte kantoorkracht in dienst had, maar we nemen toch aan dat zij zelf de correspondentie openden (door voorzichtig met een schaarje langs het lakzegel te knippen.)

Was het een bestelling, een rekening, bericht van betaling, een aanbieding van zijden garens?

Vermoedelijk werkt de oude heer Welsing in die tijd nog op volle kracht. De stichting van een nieuwe katoenspinnerij naast een reeds bestaand bedrijf, getuigt van vitaliteit en werklust. Hij is in ieder geval niet, zoals Leendert Schut indertijd, pontificaal verhuisd op het eind van zijn werkzame leven.

Welsing overlijdt op 23-11-1787. Hij laat na zijn vrouw en twee mondige

De zijdeindustrie waarin Abraham Welsing zijn brood verdiende was volgens vele onderzoekers al sinds jaar en dag in dalende lijn. Heeft hij het financieel weten te redden? We weten wat hij betaald heeft voor de onderneming van Leendert Schut (fl 19.000,-); ook weten we dat hij meerdere erfennissen en legaten kreeg (in 1757 fl 4500,- uit de boedel van zijn schoonmoeder; in 1759 van Leendert Schut en Johanna Snel fl 7500,- en een flink deel van de aanwezige goederen; in 1783 krijgt hij van zijn zwager Ds. Michael Zwartendijk (aan-gifte overlijden 26-1-1783) 'diens landhoeve gelegen onder Alphen en Aarlanderveen met alle grond en gebouwen daarop.' Hij moet weliswaar de oude tuinman Jan Reinders en zijn vrouw elke week fl 2,50 geven en aan de langstlevende fl 20,- per jaar met het 'een en ander om de winter door te komen', maar zal aan rechten wel een leuke stuiver hebben overgehouden. Van dezelfde Michael Zwartendijk krijgen zijn beide dochters samen fl 5000,-. Het compagnonschap met Adriaan Zwartendijk heeft mogelijk ook grotere financiële veiligheid meegebracht. En hij heeft net niet de beroerde Franse tijd hoeven meemaken. Vermoedelijk heeft hij geen gebrek gekend.

dochter Agneta Wyna en Sophia. Zijn weduwe woont in ieder geval nog op 28-8-1793 (betaaldag 100e penning) in het grote huis aan de Oudegracht met haar dochter Agneta Wyna, haar schoonzoon Laurens Kuyper, 'medicinae doctor', haar drie kleinkinderen en de meiden Stijntje de Groot en Maria Linas. Kort daarna (20-9-1793) wordt nog een kleinkind, Abraham, geboren dat echter op 13-1-1794 weer sterft. Vervolgens wordt op 5-1-1795 geboren een tweede Abraham. Deze bevalling overleeft Agneta niet. Een paar dagen later (9-1-1795) overlijdt zij op 37-jarige leeftijd. Drie maanden later overlijdt haar man Laurens Kuyper. De tweede Abraham overlijdt op 20-4-1797. Hij laat na, aldus het begraafboek: 'Geen vader of moeder, maar meerderjarige vrienden'.³⁾ De weduwe Welsing staat na al deze rampen alleen voor de opvoeding van haar drie overgebleven kleinkinderen. Zij zelf overlijdt op 28-3-1802. Het huis wordt door de erven Agneta Martens en Abraham Welsing verkocht op 6-4-1803.

De documenten nader bekeken

De toon van het geschrevene is uiterst beleefd, de stijl is een genre apart; leestekens zijn vaak dun gezaaid; de spelling is bevrijdend liberaal. De brieven gaan over de alledaagse zaken van het bedrijf: men bestelt bijv. een stuk stof van 15 meter en stuurt er een staaltje bij. Van deze minieme stukjes stof zijn er ook een paar met de brieven bewaard gebleven. Soms is de klant niet tevreden: 'de geleverde Ras de Maroc⁶⁾ was niet zo deugdzaam als vorige keer'; 'er was groot verschil tussen de beide stukken Spaans Crip⁶⁾'; 'de stof moest niet zo galig (vol weeffouten) wezen'. Er wordt nogal eens op spoed aangedrongen of geklaagd dat een order is misgelopen omdat Zwartendijk alsmaar niet de bestelde spullen leverde. Ook dringt men nogal eens op betaling aan. Van deze dagelijkse zaken drukken we een paar voorbeelden af. Voor het gemak van de lezer hebben we hier en daar leestekens toegevoegd.

Leendert Schut
Johanna Snep
Abraham Welsing

De handtekeningen onder de akte waarbij Leendert Schut en zijn vrouw Johanna Snep het bedrijf overdragen aan Abraham Welsing.

Abraham Welsing
Agneta Marthens

De handtekeningen van Abraham Welsing en zijn vrouw Agneta Martens onder hun testament.

Een bestelling

Mijn Heere
De Heeren Welsing en Zwartendijk
Fabrikeurs in Zijde Stoffen
op de Oude Gragt
tot Utrecht

(bijgeschreven: 28 maij quit.e gezonden)

Den Heeren Welsing en Zwartendijk Neede 22 May 1784

Mijne Heeren

Met hoope van UEDs welvaren gelijk we door 's Heren goedheijd ook nog moogen genieten. Hier neeffens zende een wisseltjen tot voldoening der posten van 't voorgaande jaar 1783, groot hondert vijftig guldens ten laste Dhr Gt Bonneke en Zoonen op d'Voorburgwal à Amsterdam en na inkomen der penningen op derzelver rekening gelieven te crediteeren.

Nu versoeck met d'eerste postwagen over Deventer ons te bezorgen, 1 stuk best Zwart geblaut Ras damarock (= Ras de Maroc) zoo als we gewoon zijn deugszaam en ten naasten prijs a 18 stvrs d'el en te zenden aan Monsr Gt Steegeman, Factoor in d'Klok.

Waarmeede afbreeken in spoediege verwagting na vrindelijke groete met agting
blijff

UEDW Dienaar
Jen Olthaar
Gin. V. d. Vaders

Mijn Heeren

UEDWDienaar en vrind

(J...?) Olthaar

(?...?) ord. m. vaders

de complete afbeelding van deze brief staat op de voor- en achterzijde van dit STEENGOED.

Een rouwbrief

Als de hoogbejaarde vader van Gulielmus van den Broek uit Amsterdam overlijdt, gaat er ook een rouwbrief naar Welsing en Zwartendijk. Het is een voorgedrukte circulaire met hier een daar soort multiple choice ruimte.

Den Heeren Welsing en Zwartendijk te Utrecht.

Amsterdam den 4den November 1784

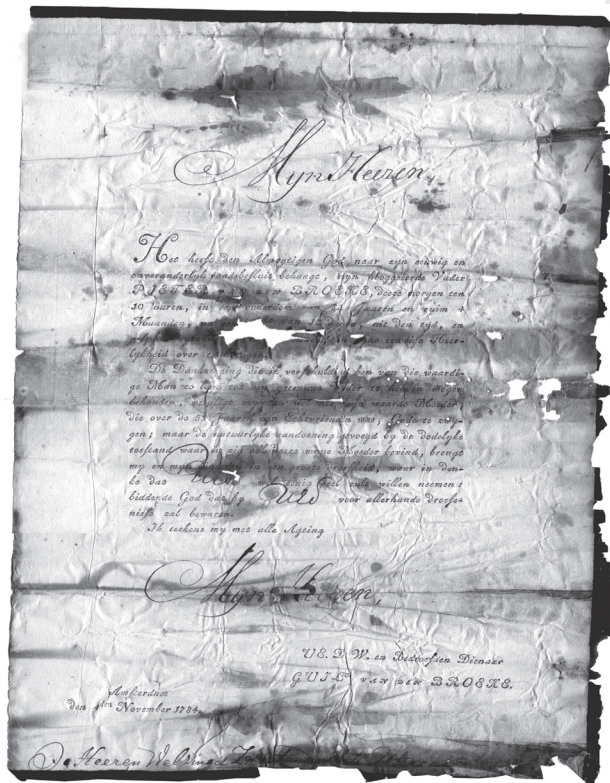
MIJNHEEREN!

Het heeft den Almagtigen God naar zijn eeuwig en onveranderlijk raadsbesluit behaagt, mijn hooggeeerde Vader PIETER van den BROEKE, deeze morgen ten 10 uren in den ouderdom van 82 jaaren en ruim 4 Maanden, na een (ziekte? hier ontbreekt stukje tekst) van 12 dagen, uit den tijd, en gelijk ik grond (te vertrouwen? enkele woorden ontbreken), in zijne eeuwige Heerlijkheid over te brengen.

De Dankzegging die ik verschuldigd ben van die waardige man zo lang tot een getrouwe Vader te hebben mogen behouden, verpligt mij, zo wel als mijn waarde Moeder, die over de 55 jaren zijn echtvriendin was, Gode te zwijgen; maar de natuurlijke aandoening gevoegd bij de dodelijke toestand waarin zig ook deeze mijne moeder bevind, brenge mij en mijn kinderen in een groote droefheid, waar in denke dat UED wel eenig deel zult willen neemen. Biddende God dat hij UED voor allerhande droefenisse zal bewaren.

Ik teekene mij met alle Agting, Mijn Heeren,

UE. D.W. en Bedroefden Dienaar GUILM van den BROEKE

Vrijheid, gelijkheid, broederschap

Na de 'fluwelen revolutie' in 1795 waardoor de Verenigde Nederlanden werden veranderd in de Bataafse Republiek, bestaan er officieel geen HEEREN meer, doch slechts BURGERS, allemaal gelijk. Zo handelt ook de weduwe Cornelis van Leeuwen.

Aan Den Burger Adriaan Zwartendijk te Utrecht
met 10 mandjes pijpen nr 46

Waardig Medeburger!

Van dat soort van pijpen, welke Ued gewent zijt, tegenwoordig niet in voorraad hebbende, zo neemen de vrijheid Ued tien mandjes beste te zenden van dat zelfde merk, hoopende dat zulks naar genoegten zijn zal, en ingeval Ued van die soort meerder zoud verkiezen, zo gelieve maar te ordonneren, wanneer dezelve terstond zal afzenden.

Deze pijpen zijn wel hooger in prijs, maar zij zijn ook veel sterker, en kunnen bovendien wel eens meer dan de anderen worden uitgebrand. Ook heb ik dezelve voor Ued een stuiver per gros minder gesteld dan ik dezelve gewoonlijk aflever.

Na aanbeveling in Ued verdere gunst blijve met agting

Ued Medeburgeresse

Gouda 2 april 1795

...de (weduwe?) Cornelis van Leeuwen

Deze tien mandjes pijpen van elk 36 stuks kosten samen fl 18.-
Dat 'geburger' duurt - zo te zien - overigens niet lang.

De omwenteling van 1795 bracht veel ondernemers in problemen. We weten niet welke positie burger Zwartendijk koos in de toenmalige politieke tegenstellingen; hij vindt kennelijk wel dat ook ambtenaren moeten werken voor hun geld. Hij schrijft - in 1796 of 1797 - aan het 'Comité van Finantien der Stad Utrecht' 'een aantal reflexien Ter Bezuiniging van't Bier- en Gemaalcomptoir.' Hij stelt dat de 2 huidige commissarissen dagelijks zitting houden tussen 9 en 12 en tussen 2 en 4 uur. Maar des middags komt er bijna nooit iemand iets aangeven. Hij stelt voor de commissarissen des morgens tussen 9 en 11 uur zitting te laten houden, maar hen des middags te vervangen door een betrouwbare bediende tegen een veel lager salaris. Daarmee kan fl 2488.- per jaar op hun tractementen bezuinigd worden. Hij laat de raad geheel vrij te doen met zijn suggesties wat hen uitkomt, maar hoopt dat 'deze vrijmoedigheid (hem) niet ten quaaden zal worden geduid' en 'alleenlijk heb ik het verzoek ... dat het comité dit adres voor zich gelieve te houden, omdat het onmogelijk is 't alle man van passe te maken, ik niet somtijds bij mijn stadsgenoten voor een bemoelial mogt aangezien worden.' Zwartendijk voorzag niet dat zijn discrete brief nog in lengte van dagen door iedereen ingezien kan worden!

'Zo een schurfte zaak'

Jan Lugt uit Amsterdam wil via Zwartendijk te weten komen hoe kredietwaardig de zoon van Mejuffrouw Ketel is en ook of hij kan bewerken dat apotheker Lieftinck zijn schuld nu eens afbetaalt.

Amst: 20 Sept: 1795

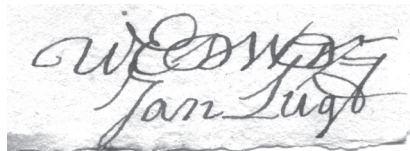
Mijn Heer

In hoope UED: en geerde familie allen welzijn. Wat ons betreft wij zijn de Heer zij dank vrij welvaarende. Daar ik de eer heb door mijn vrouw bij UED: bekend te zijn neem de vrijheid, bij UED te informeeren off Mejuffr dew : Ketels' zoon?) a Costy (a costly = ten uwent) goed voor de penningen zijn; ik heb voor eenige jaare aan de oude Heer wel eens goed geleverd, en toen waar 't wel maar nu in verscheijde jaaren niet. Nu kwam de zoon voorleede week bij mij, en bestelde eenige goederen. Nu dagt mij best eerst eens te informeere, en nam daarom de vrijheijd, maar eens aan UED: te schrijve, niet tweijvelende of UED: zult mij hier in wel van dienst wille zijn. Diene UED: zeer gaarne weeder. Verder dient ik nog a Costy, een kleinje pretensie te goed heb, op de Apothecar J. Lieftinck, het is wel f 900. -.- geweest, maar heb 't zelve door lang gedult van veele jaaren ingepalmt op f 32 - 2 - waarvan hier ingesloote een asseignatie zende, met vriendelijk verzoek of UED: wel eens de goedheijd zou gelieve te hebbe, hem eens tot betaaling hier van aan te maane.

Neem mij niet qualik, waarde Heer, ik UED: met zo een schurfte zaak lastig val, wanneer UED: maar in eenig geval weeder van dienst kan zijn, gelieft maar vrij over mijn persoon te disponeeren. Dit laatste verzoek door mij aan UED: zal wel zo spoedig niet afloope en wijl met afzende van de goederen aan de Apothecar Ketel, zoo lang wagte tot Rapport van UEDs heb, zoo zal UED: mij plaisiere, hier omtrent, hoe eer hoe liever eenig berigt door een paar letteren te geeven

In gunstige verwagting hier van blijve na vrindelijke groete met veel Agting

Mijn Heer UEDWD
Jan Lugt

'De penningen komen niet binnen'

Meermaals zien we de briefschrijvers klagen over de miserabele economie van de tijd. P. Lobach schrijft vanuit Krefeldt op 24-7-1793 al: '... Wij moegen well am excus vragen dat UE: niet eerder remittiert hebben, maar de negotie ligt zeedert 1 jaar stil en de penningen komen niet binnen ...' De weduwe

Zo te zien, neemt de firma van der Mersch en Zoon een belangrijke plaats in bij de fabriek van Welsing en Zwartendijk. Zij is waarschijnlijk de belangrijkste leverancier van garens. In ieder geval memoreert zij op 8-1-1801 nog een openstaand bedrag van fl 11.155-16.-. Geen kleinigheid voor die tijd. Vooral in de laatste documenten zien we aanwijzingen dat zij Zwartendijk ook adviseerde inzake de koersen van wissels en fondsen en de gunstigste tijdstippen om stukken te kopen en te verkopen.

van der Mersch uit Amsterdam schrijft in Januari 1800: '... neemen de vrijheid UED: bij den aanvang van dit nieuw ingetreedene jaar Godes dierbaarste zeegeningen toe te wenschen en dat de geleene rampen door eene daargestelde vreden in dit jaar vervangen mogen worden, en wij daar door gezamentlijk in onze negotie en fabriken, de daagen van ouds mogen zien herleeven ...' en: '...U zoude ... verplichten met ons wanneer zulks Ued mogt convenieren enige [penn??]ingen over te maken daar wij aan de eene kant gaarne alle consid[eratie?] ... .. [me?]t onze vrienden ... echter [aan de andere??] kant ons eigen belang niet ... .. moeten verliezen ...'

Op 8-1-1801 schrijft zij: '...wenschen UED: bij de aanvang van dit Nieuw Jaar dat onze negotie weeder eens bloejen mogt als in vroegeren daagen. mag door meerder facilitateering en minder schaarschheid van commissies en penningen weeder in staat gesteld werd dezelve als voorheen voortzetten.'

De laatste jaren van de fabriek van Zwartendijk

Waar lag de fabriek, hoe was deze ingericht, hoeveel mensen werkten er, wat ging er om? Deze en nog veel meer vragen kwamen al op bij het lezen over de fabrikteur Leendert Schut vanaf 1715. Ondanks lang zoeken hebben we niet kunnen vaststellen waar zijn fabriek stond. Mogelijk is zij meermaals verhuisd. In ieder geval zijn de vanaf 1783 beschikbare documenten voorzien van de adresaanduiding 'Oudegracht'. Ook de informatie over de inrichting en omvang van de fabriek van Schut is minimaal. Misschien kan een historicus iets afleiden uit het bedrag dat Welsing voor gereedschappen en verdere inventaris betaalde in 1750: fl. 19.000.- Daarbij was naar mijn weten geen gebouw inbegrepen. Ter vergelijking: de in 1780-1781 nieuwgebouwde katoenfabriek aan de Zeedijk compleet met waterrad en intacte inrichting, drie huizen, land en een huisje aan de Kaatstraat bracht in 1790 fl 29.400,-

op. Echt onbeduidend kan de fabriek van Schut niet geweest zijn. Mogelijk was de fabriek van Schut relatief duurder dan de latere katoenspinnerij door de voorraad zijde en wollen garens en de hoeveelheid in bewerking zijnde stoffen.

Vragen van den Agent van nationale Oeconomie dezer republieq (landelijke enquête van 1801).

Wij zijn niet de enigen die nieuwsgierig zijn naar de zijdestoffenfabriek van (Welsing en) Zwartendijk. Bovengenoemde 'agent' (minister) stuurde in 1801 een vragenlijst met betrekking tot de staat van handel en nijverheid naar alle gemeenten in toenmalig Nederland. Het stadsbestuur heeft de enquêtes waarschijnlijk zelf rondgedeeld en weer ingenomen en heeft voor de eigen administratie een uittreksel en samenvatting gemaakt van de letterlijke antwoorden. In het geraadpleegde stuk staat ook de oorspronkelijke lijst van 45 vragen over o.a. lokatie, belangrijkste materialen, staat van bloei of verval, aantal werkers en hun beloning, afvoer en suggesties voor 'redres' (herstel).

Aan deze enquête hebben we een beschrijving van de zijdestoffenfabriek te danken kort voordat deze is opgeheven of anderszins 'verdamp't'. De oude firmant Welsing staat er niet meer bij vermeld.

'no 33. (Heel- en half-) Zijde [stoffen] fabriek van A. Zwartendijk.

Deze fabriek staat op de Oudegracht, bij het water, zijnde zulx geen vereischte egter zeer gemakkelijk, opdat alle toe- en afvoer ten minste koste geschiede.

Nog een fabriek gelijk deze bevindt zich in deze stad, en drie welke een kleine tak daarvan gebruiken. deselve zijn alle in verval; ten deele omdat de Duitschers deese soorten van goederen in merklijk geringere qualiteyt fabricceeren en voor zoo een klein loon, dat de Bataafsche werklieden daarvan niet kunnen bestaan, ten deele door de wuftheyd onzer natie die op 't vreemde 't meest gesteld is; om welke redenen de middelen tot redres zeer moeilijk zijn te bewerkstelligen. De eerste materialen welke in deese fabriek gebruikt worden, zijn zijde, wolle, Catoen en Gaaren. De zijde word uit Italien, meestal uit Bergamo en Brescia aangebracht, ook ongereed uit de Oost Indien, welke alhier verder word bereid. de wolle waarvan alhier garen gesponnen word, komt uit Spange, ook van inlandsche Schaapen - de catoene gaarens uit Oost Indien ook van Inlandsche fabrieken, uit het West Indisch en Smyrnasch Catoen - Het quinette⁶) gaaren van Inlandsche wolle word in Vlaanderen gesponnen, ook te Leyden. Het linne gaaren komt gesponnen uit het Bronswijksche en Hildesheimsche. Van deze materialen is de beste zijde welke uit Italien komt; de wolle die van Spange. De werktuigen welke men in de fabriek gebruikt zijn weefgetouwen, Spinwielen,

Het loon van een kind. We hebben bij alle Utrechtse bedrijven die in 1801 daarvan opgave deden, gekeken wat kinderen verdienden. Zij werden al vanaf 6 jaar geschikt geacht om in de fabriek te werken. Een kind kon echter zowel 6 jaar zijn (bijna nog een kleuter) als 16 jaar (en misschien sneller en sterker dan zijn baas).

In gedachte zien we ze lopen op weg naar hun werk, voor dag en dauw, weer of geen weer; in de plunje die hun moeders voor hen konden opbrengen, vaak in als zodanig herkenbare weeshuiskleding. Ze deden hun werk in stoffige, lawaaiige ruimtes, vaak onverwarmd, bij het licht van kaarsen of olielampen. Wat namen ze te eten mee? Wie keek naar ze om? Werden ze weggebracht door oudere zussen en broers? Gingen ze met vader mee naar dezelfde fabriek? Durfden ze in alle straten en stegen te lopen? Hoe werden ze behandeld door de werkbazen en de vrouwen die hen betaalden? De meeste bedrijven hanteren stukloon. De kinderen krijgen 6 tot 16 stuivers per week. Bij een enkel bedrijf kan een kind bij uitzondering 36 stuivers per week halen en zelfs 12 stuivers per dag.

zijdewielen, of zijde kroontjes en spoelwielen, van hout en yser, hier ter plaatse gemaakt. Een en Tachtig personen vinden in deze fabriek hun bestaan, behalve nog eenige manspersoonen in het Stads Tucht of Spinhuis; doch hiervan is het getal onbepaald. De manspersonen in deze fabriek vast geemployeert wordende zijn 57; hun loon bedraagt jaarlyx fl 8686; die in het Tucht of Spinhuis doorgaands fl 616; nog 24 vrouwspersoonen zijnde windsters en kettingscheersters, hun loon bedraagt fl 1010 zodat jaarlyx aan werkloonen word uytbetaald fl 10.312.

De kinderen welke in deze fabriek geemployeerd worden zijn alle ver beneden de 18 jaaren, en van verschillende ouderdom; deze worden door de werklieden betaald. Ieder manswerkman heeft tenminste een jongen en de vrouwen zijnde zijdewindsters eenige kleine meysjes, doch op den duur geen vast getal.

De beterkoop, levenswijze en geringe lonen in Duytsland zijn oorzaak dat de elders gefabriceerde goederen beterkoop kunnen worden geleverd, en strekken dus zeer ten nadeele der zich alhier bevindende fabrieken.

De gemaakte goederen worden binnen- en buitenslands verhandelt; als door deze geheele Republieq, naar Hamburg, Bremen, Pruisen, Pruisisch Minden etc. De uitgaande rechten zijn beletselen op de verzending dezer goederen; opheffing van dezelve en verbod of belasting op de inkomende goederen alsmede op de uitvoer der materialen zoude hierin tot redres kunnen dienen.'

'Het smartte ons, Burger Agent ...'

Zwartendijk is een dergenen die de enquête redelijk volledig invulden. Meerdere fabrikanten zagen het nut ervan niet in of hadden zelfs redenen om deze gegevens achter te houden. Het toenmalig stadbestuur vindt de

respons ook wel wat magertjes en zendt de verzamelde gegevens naar de Agent van Nationale Oeconomie (Johannes Goldberg) met de volgende woorden: "Het smartte ons egter, Burger Agent, te moeten ondervinden, dat sommige Fabricqueurs (hoewel door ons ten vollen onderrigt van Uw heilzaame bedoelingen) zich huiverig betoonden behoorlijke inlichting te geeven ten aanzien hunner Fabrieken of Trafieken ..., en dat anderen zelfs ... geene der vraagpoincten hoe ook genoemd , ... beantwoordden.." (Als geciteerd door Evers).

En ook wij weten nog steeds niet met zekerheid waar deze fabriek gevestigd was!

Einde van de 'negotie'

Na 1801 vernemen we niets meer van de zijdefabriek van Zwartendijk. De fabriek is naar alle waarschijnlijkheid in de jaren tussen 1801 en 1807 geleidelijk ingekrompen zoals dat was gebeurd met de zijdespinnerij Zijdebaalen. Daar werden op een gegeven moment nog enkele arbeiders uit sociale overwegingen aan het werk gehouden. Soms lag deze fabriek ook tijden lang stil. Hoe en wanneer Zwartendijk de fabriek precies heeft opgedoekt weten we niet. We hebben tot nu toe geen verkoopakte gevonden. Mogelijk heeft ook zijn privésituatie bijgedragen aan zijn besluit de fabriek af te stoten. Het echtpaar Zwartendijk-Kuiper kreeg in totaal 11 kinderen. Daarvan stierven er 4 op zeer jonge leeftijd. De oudste zoon Abraham stierf ongehuwd op 31-jarige leeftijd in 1806 in de Twijnstraat. Voorzover we konden nagaan, bezat Abraham zelf geen onroerend goed. Hij huurde dus. We vonden ook geen enkele aanduiding van zijn beroep, opleiding of maatschappelijke bezigheid. Nergens vinden we een aanwijzing dat hij betrokken was bij het werk in de fabriek van zijn vader. De volgende zoon Gijsbert Leonard - die het geslacht voortzette - was in 1801 pas 13 jaar. Zwartendijk moet ingezien hebben dat de zijdebranche niet het voorland was van zijn kinderen. Op 8-7-1807 verkoopt hij zijn huis aan de Oudegracht. Vermoedelijk is hij dan al vertrokken uit Utrecht met vrouw en nog drie jonge kinderen. Op 10-8-1807 verklaart Zwartendijk in een verzoekschrift aan het gemeentebestuur van Utrecht dat het hem om 'veele redenen daartoe moverende, niet conveniëert om den post van Regent van deezer Stads Aalmoezenierskamer langer waar te nemen.' Hij verzoekt per 31 augustus 1807 ontslagen te worden van deze post die hij 12 jaar bekleed heeft.

Was de verhuizing (ook) een vlucht? Merkwaardig genoeg is het laatste document een (herhaalde) aanmaning van de weduwe van der Mersch en Zoon om zijn schulden te voldoen. Die bedroeg op 8 januari 1801 - zoals reeds vermeld op pagina 27 - ruim fl 11.000. Zij wijzen hem erop dat hij herhaalde-

lijk beloofd heeft te betalen en dat ook zij niet kunnen voortbestaan zonder contanten. In de brief is sprake van voorgenomen financiële transacties in Engeland waarbij Zwartendijk volgens van der Mersch te lang talmt met het geven van volmacht. Het ontbreekt ons aan gegevens om de toespelingen in de brief volledig te kunnen duiden. Zij schrijven:

Amst.m 8 Aug:i 1801

Mijn . Heeren

Met zeer veel leedweezen ontfangen wij heeden morgen de Uwe van Gisteren. Daar wij ons gevlijd hadden de beloofde afdoening te erlangen, en inteedeell niets bekomen, en UE. tot onze smerte moeten onder 't oog brengen, dat wanneer.. (volgt een zinspelning op ontbrekende volmachten).

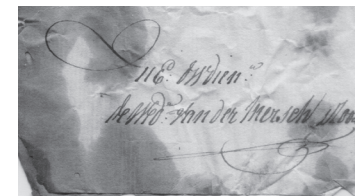
Hierop UE. antwoord in 't begin der volgende weeke verzoekende te verneemen

noemen ons met Achtting

Mijn.Heeren

UE:dwdien.

de wed.e van der Mersch en Zoon

Zwartendijk overlijdt op 79-jarige leeftijd te Rotterdam op 29 april 1826. Zijn zoon Gijsbert Leonard wordt koopman in tabak. Ook diens kinderen en kleinkinderen blijven in de handel (tabak, thee, granen). Misschien vertelde Zwartendijk aan zijn kinderen en kleinkinderen over de zijdefabriekage, misschien maakten ze wel eens een reisje naar Utrecht om het grote rad aan de Zeedijk te zien en hun voormalige huis aan de Oudegracht. Zijn vrouw Elisabeth Kuiper overlijdt kort voor hem op 6 januari 1826 te Amsterdam. Hoe en waar leefde hij in Rotterdam? Waarom stierf zijn vrouw in Amsterdam? Genoeg vragen over voor nog een STEENGOED. Het is dan ook met tegenzin dat we bij deze het doek laten zakken over de zijdefabriek en de mannen, vrouwen en kinderen die deze bijna 100 jaar in stand hielden.

De scheur als goudmijn

Aan het slot van dit STEENGOED past een korte lofzang op de scheur, speciaal op de monumentale scheur. Vat mijn woorden niet verkeerd op als ik zeg dat ook Uw scheur een verhaal kan bevatten. Al in meerdere binnenstadshuizen zag ik collages hangen van in spleten en kieren gevonden oude papieren. Ook in mijn eigen huis hangt het een en ander. Gooi dergelijke snippers hoe zwart en hoe verkleefd met stopverf ook, niet weg. Ze vragen om duiding en beschrijving.

Noten

¹⁾ de namen van de hoofdfiguren in dit stuk kennen allerlei spellingsvarianten: Zwartendijk en Swartendijk; Schut, Schutt, Schuth, Schutte, Schutts, Schuts; Welsing, Welzing, Welsingh, Welzingh, Welsink, Welsing etc. We kozen voor resp. Zwartendijk, Schut en Welsing tenzij letterlijke citaties in het geding zijn.

²⁾ zowel in de gevonden documenten als in de geraadpleegde archiefbescheiden worden vaak onderdelen van weefgetouwen en spinnewielen genoemd. Omschrijvingen zijn te vinden in gebruikelijke woordenboeken (o.a. in: M. de Vries, E. Verwijs, P.J. Cosijn, A. Kluyver, A. Beets, J.W. Muller: *Woordenboek der Nederlandsche Taal*). Daarnaast in gespecialiseerde woordenboeken: o.a. Phyllis G. Tortora, Robert S. Merkel: *Fairchild's Dictionary of Textiles*, 7th ed.; *Textiellexicon*. Verklarend Weeftechnisch woordenboek.

Het is hier niet de plaats om een volledige explicatie van de diverse indertijd gebruikte weefgetouwen en hun onderdelen te geven. Een enkele term wordt hier kort omschreven: de kam van een weefgetouw is het houten deel waarin de rieten zijn geplaatst, meestal meerdere honderden, corresponderend met het aantal lengtedraden. Een voetkam (bij een trapgetouw) werd via een pedaal bediend, een trekkam (bij een trekgetouw) werd met de hand bediend. De rieten zijn de opstaande stiften in de kam, aanvankelijk gemaakt van riet (Spaans riet, naar we veronderstellen), later van metaal of hoorn. Het begrip sempel of simpel wordt verschillend omschreven: het is een neerhangende stok waaraan een aantal neerwaarts gespannen draden bevestigd zijn. De sempel houdt deze draden op hun plaats. Maar ook: een groep draden die omwille van het te maken patroon gelijktijdig moeten worden opgetrokken. Dit was het werk van de naast het getouw staande trekjongen of sempeljongen. Een (patroon)harnas heeft daar ook mee te maken: het is het geheel van onderdelen bij bepaalde typen trekgetouwen om kettingdraden individueel te kunnen optrekken. Een 'ketting' zoals genoemd in de verkoopakte van de fabriek van Schut is het stelsel van lengtedraden van een stof zonder de inslagdraad. Hier gebruikt om stukken stof in de eerste stadia van bewerking aan te duiden.

³⁾ wij gebruiken het woord vriend nu in beperkter betekenis: in die tijd vielen daar ook onder de familieleden anders dan vader, moeder en eigen kinderen.

⁴⁾ we zochten in het documentatiecentrum van het Nederlands Textielmuseum te Tilburg naar nadere gegevens over de Utrechtse activiteiten van Jan van Heukelom. Te weten: Stielz nr. 1 Jaargang 9. Tijdschrift voor de Geschiedenis van de Leidse Industrie, p. 12 e.v. over Jan van Heukelom. Verder in: *Leidse Inventarissen*, nr. 11 M.Lulofs: *Inventaris van het familiearchief (Siegenbeek) van Heukelom (1514) 1610-1928*. In geen van beide bronnen vonden we verwijzingen naar Utrechtse activiteiten van Jan van Heukelom. Wel de vermelding dat hij zelf in 1784 wateraandrijving installeert voor zijn Leidse bedrijf.

⁵⁾ *Historische Bedrijfsgegevens: Textiel-, Kleding-, Leder-, Schoen- e.a. Lederindustrie*. Nederlands Textiel Museum.

Textiel Historische Gids: Collecties bij Nederlandse Archiefdiensten, Bibliotheken en Musea. B. Hijma. Amsterdam Neha, 1991.

⁶⁾ we weten niet wat voor ondernemingen er schuilgingen achter het rijtje afzenders

op pagina 20 van dit STEENGOED. We nemen aan dat er handelaren in grondstoffen bij waren, eigenaren van garensponnerijen, maar ook stoffenwinkeliers (misschien kleermakers annex). Er werd met andere woorden aangeboden en er werd besteld. Zijden garens werden aangevoerd in vaten omwille van de vereiste vochtigheidsgraad. De prijs varieerde o.a. met de dikte van de draad (met het gewicht dus) en werd berekend per 'bos'.

In de gevonden documenten komen verschillende namen voor van stoffen en weefsels. Er is meermaals sprake van 'quinette' en 'lithijne' garens. Volgens Fairchild's is quinette een ouderwetse lichte stof van wol, soms gemengd met geitenhaar, meest gebruikt voor voering en zomen. Een omschrijving van 'lithijne / lithijne' garens konden we niet vinden. Sneller vertaalt in zijn monografie over de machinale katoensponnerij aan de Zeedijk de termen quinette en lithijne garens resp. door zijde en wol.

Een stof is galig als er veel galen inzitten. Een gaal is een open plek in weefsel, waar op een plek teveel draden bij elkaar zijn gebracht zodat daarnaast draad ontbreekt. Ras de Marocq ('radamarok' en tal van andere verbasteringen): volgens Fairchild's een dichtgeweven lichte serge stof van Spaanse wol.

Spaans Crip: crespé / crêpe d'Espagne, eveneens volgens Fairchild's: een luchtige opengeweven, gaasachtige stof van zijden scheringdraad en dunne wollen inslag.

⁷⁾ wie hebben we daar! Als dat niet de 'apothekar' Hendrik Keetell is, (ook bij vele lezers) bekend als schrijver van: 'Dagverhaal der voornaamste gebeurtenissen binnen Utrecht te rekenen van den aanvang des Franschen Oorlogs tot aan de verheffing van Willem den Zesden, Prins van Oranje, tot koning der Nederlanden.' Het gaat om dagboekantekeningen betreffende de politieke gebeurtenissen in Utrecht vanaf de revolutie in 1795. Het geschrift is meerdere malen uitgegeven o.a. door P.J. Vermeulen en ook door J.F. van Someren in *De Navorscher* (1894).

Bronnen

Algemeen.

Voor dit STEENGOED zijn alle jaargangen van Oud-Utrecht doorgenomen, inclusief de Jaarboeken.

Voor genealogische vragen de DTB-registers; naslagwerken op de afdeling genealogie.

Welsing

- J.J. Hooft van Huysduynen: *De Doopsgezinde Gemeente te Emmerich*. In: *De Nederlandsche Leeuw*, mei 1961, p. 174-190/ idem oktober 1961, p. 355-360: *De Doopsgezinde Kerkeboeken te Kleef*. Abrahams vader - Barend Welsing - trof ik noch aan in de bovengenoemde kerkeboeken van Emmerich en Kleef noch in die van de doopsgezinde gemeente te Utrecht. Ik trek daaruit de conclusie dat hij in geen van deze drie plaatsen geboren is. Waar dan wel heb ik niet kunnen nagaan. Amsterdam/Haarlem lijkt mij geen slechte gis.

- Abraham Welsing wordt op 11-4-1734 te Utrecht gedoopt. (doopregister doopsgezinden klapper 619. doopboek 33, pagina 15. Dat Dirkje en Beligje zijn zusters zijn, blijkt uit het testament van Welsing en Agneta Martens van 14-1-1752.

- aankoop fabriek door Welsing; not. arch. U 174 a 12 akte 3.

- mutueel testament Welsing-Martens not. arch. 174 a 13 akte 4.

- De Sociëteitslakenfabriek. In: *Oud-Utrecht* 1932 p. 2-7. (de schrijver signeert met: K.)

Schut

In het Stadsarchief komt de achternaam Schut vele malen voor. Booth geeft twee - deels overlappende - overzichten van een familie Schut. (969 en V264). Verwantschap met 'onze' Schut staat nog niet vast.

Een genealogie van de familie(s?) Schut hebben we tot nu toe niet aangetroffen. De grootste lijst met genealogische data betreffende de familie(s) Schut dateert uit 1888 (De Navorscher). Bloedverwantschap tussen de daar vermelde families Schut in diverse plaatsen van Nederland en Vlaanderen staat geenszins vast.

Zwartendijk

- genealogie: Ned. Patriciaat. 1923 jrg. 15.

- beschrijving fabriek SA III 1795-1813 toegang 703-1 inv.nr. 135

'Aantekeningen wegens eenige der voornaamste fabrieken en trafieken binnen deze Stad en Vrijheyt gevolgt naar de tabellen die door de verscheidene fabriqueurs en Trafiequeurs zijn ingevuld tot beantwoording der vragen van den Agent van nationale Oeconomie deze republieq, hier annex. 1801.'

- Zwartendijk Stadsaalmoezenierskamer SA III toegang 703-1 inv.nr. 91.

- Zwartendijk impost op bier en gemaal SA III toegang 703-2 inv.nr. 267

- G.A. Evers: De Utrechtsche Industrie in den Franschen Tijd bibl. sign. LXIV G 16. Het citaat 'Het smartte ons ..' etc. staat op p. 5.

- I. J. Brugmans: Statistieken van de Nederlandsche Nijverheid uit de Eerste Helft der 19e eeuw. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1956.

Katoenspinnerij

- Z.W. Sneller: Een mechanische katoenspinnerij in Nederland in het laatst der 18e eeuw. 's-Gravenhage Martinus Nijhoff. Overdruk uit: Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde 7e reeks. p. 167-188. Zeer goed gedocumenteerd artikel.

- inventaris archieven van De Korenschoof NV HUA toegang 715-3, door A.N. Beets. een deel van dit archief is niet opvraagbaar i.v.m. de slechte toestand van m.n. de fotoverzamelingen.

- historisch werkmateriaal van Klaveren toegang 820.

- akten notaris van Buuren als genoemd bij van Klaveren in origineel nagezien.

- W.A.G. Perks: Zes eeuwen molens in Utrecht. Spectrum 1974. p.237 e.v. Het grote Rad.

- Ivanof (W.F. van Schaverbeke): De geschiedenis van de Meelfabriek 'De Korenschoof'. Utrecht 1957 uitgave De Korenschoof. Kaatstraat 2 Utrecht.

idem: De geschiedenis van het graanmalen. uitgave 21 van de Meelfabriek 'De Korenschoof'. Kaatstraat 2 Utrecht.

- J. van de Hoek Ostende: Watermolens aan de Vecht bij Utrecht. In: Jaarboekje van het Oudheidkundig Genootschap 'Niftarlake', 1964. p. 1-12.

- J. van de Hoek Ostende: Watermolens aan de Vecht bij Utrecht. In: Jaarboekje van het Oudheidkundig Genootschap 'Niftarlake', 1964. p. 1-12.

Lokatie fabriek Schut.

- 'grachtenboeken'; register Tr. en Pl.; HUA SA II archief finantienkamer inv.nr. 1166 toegang 702-2 Generale legger der huysgelden, drie delen;

- alle registers op de resolutieboeken van de Utrechtse Vroedschap.

Zijdebalen

Mr S. Muller Fzn.: Zijdebalen. met platen.

Zijdebalen - Lusthof aan de Vecht. Tuin- en tekenkunst uit het begin van de 18de eeuw. Centraal Museum Utrecht, 22 mei t/m 19 juli 1981. Hierin zeer informatieve artikelen over de Van Mollems, Zijdebalen, de zijde industrie en de daarbij gebruikte technieken en apparaten. In deze publikatie wordt ook melding gemaakt van een familiearchief Van der Mersch.

Topografische atlas en DOW-collectie

De ondergetekende geeft met behoorlyke eerbied te kennen:

Dank

Veel dank aan allen die bijdroegen aan dit nummer van STEENGOED: de leden van de werkgroep Historisch Onderzoek voor het aandragen van gegevens, het meedenken en het kritisch nalezen van de conceptteksten. Speciale dank aan Simon den Daas voor zijn zorgvuldige werk aan de lay-out en het persklaar maken van dit nummer. Ik ondervond veel medewerking van de medewerkers van Het Utrechts Archief en het Documentatiecentrum van Het Nederlands Textielmuseum te Tilburg.

Wim de Vries
@ J. Zwartendijk

Daarom welingewastendyk

Van de 22 May 1794

Myn Heeren

Introuwe van Uwe Melvaren Gelykwe dorrester.
 Goedheid welingewastendyk, Ganceten. Hier neefend
 Ende en vroefden tot verdoring der Potten van de
 voorgaende Jaar 1793. Groot Honderd vyftig Goud
 ten Loote Rte's Et Bonneke Goudman op de voor Goud
 wel - Amsterdams - en na paken der panningen
 op de over de rekeningen Gylven te Bevelecken
 In Verdrach met Flore's Patroon over de renten end
 te bezingen, 1 Etale best - swart geblant - Raadmanarod
 En ald we gewondelys deuglan - 5 ten Maatte, Pyl - a
 10 Rte's te Ende am - Houdt Et - Steegeman - Factor
 in - Htok, waarmede itt brecken in Goeddege versuupt
 na vande lype Grootte met opting Rte's

Gyntheu

Uwe Melvaren
Vind

Uwe Akhaar

De Rte's van de Dijk

Groot Honderd Schied